

CSAJKOVSKIJ HERCEGEI

Előadásom két olyan karakterról szól, akik bár nem főszereplői Csajkovszkij operáinak, mégis, mivel a zeneszerző mindkettejük számára írt egy-egy megindító szépségű, a közönség körében nagy népszerűséget szerzett áriát, gyakran e szereplők neve jut először eszünkbe, az operák címe hallatán. Az Anyegin Gremin hercegére és A Pikk Dáma Jeleckij hercegére gondolok.

Csajkovszkij leveleiben többször említi az opera műfajával kapcsolatos érzéseit. Egyfelől „hamis művészetnek”¹ nevezi, másfelől pedig arról ír, hogy: „van ebben a formában valami, ami leküzdhetetlenül vonz, mint zeneszerzőt.”² Csajkovszkijt elsősorban a karakter érdekeltte, erről így vallott: „a zene feleljen meg a jelenetfestésnek, legyen egyszerű, világos, színekben gazdag.”³ Olyan librettót akart, amely erőteljes emberi érzelmeket ábrázol, így ő is szeretettel és lelkesen tud komponálni, mivel rokonszenvet érez szereplői iránt. Csajkovszkij hatásos szerepeket tudott írni, de az énekeseket nem látta el bravúráriákkal, zenéjével a jellemet, a hangulatot igyekezett érzékeltetni. Nem véletlen tehát, hogy a librettók írásában is tevékeny részt vállalt. Az Anyegin szövegkönyvét Silovszkijjal, A Pikk Dáma librettóját pedig testvérével, Modeszt Csajkovszkijjal írta. Mindkét opera irodalmi forrása Puskin mű.

Puskin Jevgenyij Anyegin c. verses regénye „az orosz élet nagyszabású enciklopédiája”, (Bjelovszkij) mélyreható korrajzot ad az 1820-as évek Oroszországról, a társadalmi viszonyokról, a különféle embertípusokról, az akkori kulturális életről, szokásokról. Ezt a gazdagságot lehetetlen volt egy operába tömöríteni, így, amikor Csajkovszkij a lírai jelenetek műfaji meghatározást adja operájának, szerényen jelzi, hogy nem akarja, de nem is tudná az egész művet megjeleníteni.⁴

A Pikk Dáma műfaja novella. Puskin gyilkos humorú gúnyrajzot írt egy gyors meggazdagodásra törekvő fiatalemberről, aki a kártyanyereség érdekében semmitől sem riad vissza. Az ironikus karcolatból a zeneszerző romantikus melodramát írt, „amelyben sikeresen ötvözte a hagyományos drámai helyzeteket a számára oly fontos szubjektív lírával.” (Papp Márta)

¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Pjotr_Iljics_Csajkovszkij

² http://hu.wikipedia.org/wiki/Pjotr_Iljics_Csajkovszkij

³ http://hu.wikipedia.org/wiki/Pjotr_Iljics_Csajkovszkij

⁴ Kertész Iván: Csajkovszkij: Anyegin – lemezismertető

Az eredeti mű I. Sándor orosz cár uralkodása idején játszódik, de Csajkovszkij a cselekményt az 1790-es évekre, Nagy Katalin regnálása idejére helyezte át.⁵ (Bemutatók : Anyegin: 1879 –Moszkvai Konzervatórium, 1881 – Moszkvai Nagy Színház, 1884 – Szentpétervár, Mariinszkij Színház; A Pikk Dáma: 1890 - Szentpétervár, Mariinszkij Színház.)

Az Anyegin Gremin hercege és A Pikk Dáma Jeleckij hercege hasonló jellemek, nemes, kiváló emberek. Gremin egy sok mindent átélt idősebb arisztokrata, akit Tatjana így jellemez Puskin művében: „...gazdag, előkelő, aki megrokkant a csatákban, s az udvar szeret minket.”⁶ A szövegekönyv így ír: „mert tündökölt a harcban, s elhalmozza kegyével a cár.” (Blum Tamás fordítása)

Jeleckij alakja viszont nem szerepel Puskin művében, az ő karakterét a zeneszerző álmolta meg. Liza, a menyasszonya így beszél róla: nemes szívű és gondolkodású, szép és gazdag, feddhetetlen, magas erkölcsiségű, kiváló ember.

Az áriák tükrözik ezeket a jellemeket, egy-egy szerelmi vallomást halunk.

A két ária felépítése, a zeneszerzési és hangszerelési technika sok hasonlóságot mutat. Az áriák három fő részre tagolhatók. A lassú bevezető részben a rendkívüli szépségű énekszólamokat egyszerű akkordok kísérik. Gremin áriájának hangneme Gesz-dúr, az első rész *andante sostenuto*, Jeleckij áriája Esz-dúr-ban íródott, az előadásmódra vonatkozó utasítás: *andantino mosso*. A Gremin áriában az akkordkíséret a lefelé hajló, vagy felfelé törekvő rövid motívumokat festik alá. Az érzelmek változását jelzi az áriák középső részének tempóváltása. Gremin: *piu mosso quasi allegro*, Jeleckij: *un poco animato*. A zenekari kíséret sűrűsödik, alátámasztva az énekszólam szenvedélyességét, majd Gremin áriájában a *molto meno mosso* felirat után egy rövid, kíséret nélküli énekszólammal tér vissza az első rész szövege és teljes zenei anyaga. Jeleckij áriájában a visszatérés csak a szövegre vonatkozik, a zenei anyag egy kódaszerű témává alakul.

Érdeemes megjegyezni, hogy mindkét ária egy bálon csendül fel. Gremin herceg áriája az opera III. felvonásában hangzik el. A fiatal Tatjana beleszeret a világlátott, vonzó Anyeginbe. Levélben vallja meg iránta érzett szerelmét, de a férfi visszautasítja, önmagát kiégett, üres egyéniségnek festve, aki képtelen szeretni. A kétségbeesett, megalázott Tatjana magára marad,

⁵ <http://www.mr3-bartok.hu>

⁶ Puskin: Jevgenyij Anyegin – verses regény

mivel Anyegin egy párbajban megöli Lenszkijt, legjobb barátját, ezért külföldre menekül. Evek múlva, visszatérve Szentpétervárra, egy báli meghívást kap barátjától, Gremin hercegtől. Itt látja viszont a gyönyörű, elegáns hölgygé érett Tatjanát, és éppen Gremin hercegtől kérdezi meg, ki ő? Gremin áriájában válaszol. Az ária a sok viszontagságot megélt ember valómása arról, hogy Tatjanában találta meg az igazi boldogságot. Ez a csendes derű, kiegyensúlyozottság mutatkozik meg az ária bevezető részében:

„Ha bármely korban jut is hozzánk,
Szerelmünk új világot hoz ránk;
Az ifjúnak, ki földi boldogságot
Sosem kóstolt még,
Épp úgy, mint annak, ki a sorstól edzve
Megnyugodott rég...”

A gyorsabb középső részben érzelmileg zaklatottan említi korának hazugságait, a hivalkodást, a cselszövést, a jogtalanságot, amely átszövi az akkori társadalom egészét, de e fölött Tatjana:

„Oly tiszta fényben áll,
mint égi csillag sűrű éjben...”⁷

(Blum Tamás fordítása)

Ezután visszatér a bevezető rész.

Jeleckij herceg áriája az opera II. felvonásának báljelenetében hangzik el. Az opera cselekménye röviden: Pikk Dáma egy idős grófnő gúnyneve. Fiatal korában egy szerelmes éjszakáért egy titokzatos gavallér három bűvös kártya titkát árulta el neki. A grófnő unokája, Liza, Jeleckij herceg menyasszonya, akibe egy fiatal katonatiszt, Hermann végzetesen beleszeret. Az a rögeszme keríti hatalmába, hogy meg kell tudnia a vagyont érő kártyatrükköt ahhoz, hogy elnyerhesse a lány kezét. Liza beleszeret, végül az övé lesz. Ebben a bizonytalan, kétségbeesett lelkiállapotban találkozik vőlegényével, Jeleckijjel, aki látva sebzettségét, csendesen unszoló, szeretetteljes hangon próbálja megvizsgálni:

„Szeretem önt mérhetetlenül,
Készen állok megtenni bármilyen hősi tettet,
Mégis biztos lehet abban, hogy nem korlátozom szíve szabadságát.
Kész vagyok elrejteti érzéseimet, féltékenységetem,
Akármit megteszek önért...”

⁷ Csajkovszkij: Anyegin – operalemez, szövegkönyv

A vonósok szekvenciaszerű átvezetésével kezdődik a középső, un poco animato jelzésű rész:

„...Már tisztán látom és érzem,
Hogyan hagytam álmaim által félrevezetni magam,
Látom mennyire nem bízik bennem,
Hogy mennyire idegennek, távolinak tűnök önnek.
Gyötrődöm ettől a távolságtól,
Egész lelkem osztozik szenvedésében,
Az ön fájdalma az enyém is,
Könnyei az enyéme is ...”

(A szerző fordítása)

E szenvedélyes vallomás után következik a visszatérés: „ Szeretem önt, mérheterlenül... „

A szomorú, ideges Liza azonban felbontja eljegyzését, Hermann pedig véletlenül az idős grófnő halálát okozza. Liza miután rájön, hogy a tisztet csak a kártya titka érdekli, elkeseredettségében a Névába öli magát. Hermann, miután rengeteg pénzt nyer, egy látomásába beleőrül (megjelenik előtte a grófnő szelleme), így ő is végez magával.

Milyen kapcsolat fűzi össze Tatjanát és Gremint ill. Lizát és Jeleckijt? Tatjana az őszinte, fiatal lányból, akit Anyegin nagyon megsértett, érett, magabiztos asszonnyá vált, aki már el tudja titkolni érzéseit. A Gremin áriában megszólaló igazi nemesség és szeretet megmagyarázza, miért fogadta el Tatjana az ő szerelmét, tart ki mellette, nemet mondva Anyeginnek, akit pedig még mindig szeret.

Lizát nem hatja meg Jeleckij őszinte szerelmi vallomása, kérése. Megcsalja és elárulja vőlegényét, felbontja eljegyzésüket, gondolkodás nélkül rohan a vesztébe. A nemes lelkű Jeleckij azonban még ekkor is hű marad emlékéhez, ő az egyedüli, aki ki mer állni Hermannal szemben a kártyaszatlnál, törleszteni valója van.

Végezetül hallgassuk meg a két áriát. A Gremin áriát Boris Christoff, a 20. század egyik legjelentősebb basszistája énekli, Jeleckij szerepében pedig korunk egyik legnagyobb bariton énekes-sztárját, Dimitrij Hvorosztovszkijt láthatjuk, a szentpétervári Mariinszkij Színház 2005-ös előadásából. Mindkét énekes hang- és alkati kvalitásai, szerepformálása ideálisan találkozik a zeneszerző elképzelésével és a néző elvárásaival.